

LÁTÓSZÖGEK

SALAT LEVENTE

Multikulturális demokrácia?¹

A kisebbségi jogok és a különböző etnikumok közötti együttélés politikai intézményeinek a megoldásra váró problémái napjaink számos olyan szellemi erőfeszítésének az összefüggésében fölbukkannak, amelyek a világ igazságosabb elrendezettségének a lehetővé tételét tűzték ki célul. A nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi jog újszerű megközelítéseinben, kormányközi fórumok alapvető dokumentumaiban, vagy a páneurópai elméleti viták kontextusában egyaránt fölmerülő aktuális kérdések ezek, de időszerűségüket az európai integrációs folyamatokkal, valamint a világ etnopolitikai konfliktusainak a megelőzését és megoldását célzó erőfeszítésekkel kapcsolatosan felbukkanó gondolatok és elképzelések is meggyőzően bizonyítják. Mindezek az erőfeszítések számottevő intellektuális és intézményi potenciált mozgósítanak, neves szerzők és rangos szakértők foglalkoznak a különböző megoldási lehetőségek felkutatásával, és az érintettek jórésze messzemenően egyetért abban, hogy világunk etnokulturális változottsága és megosztottsága igen komoly kihívást jelent a politikai filozófia és a bevett társadalmi gyakorlat olyan hagyományos fogalmaira nézvést, mint például a *nemzetállam*, *politikai közösség*, *társadalmi integráció*, *állampolgárság*, és – nem utolsósorban – maga a *képviselési demokrácia* fogalma éppen. Az etnokulturális megosztottság két fő megnyilvánulási formájával (a nemzetközi közösséget alkotó országok területén élő, és ott történelmi gyökerekkel rendelkező nemzeti kisebbségek létéből fakadó problémákkal, valamint a következményei révén a világ számos térségének a helyzetét befolyásoló migrációval) szemben a politikai rendszerek hagyományos eszközei gyakorlatilag tehetetlenek, és a destabilizációnak elejét veendő, gyakran autoriter, vagy

1 Részlet a szerző *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig* című, a marosvásárhelyi Mentor Kiadó gondozásában 2001-ben megjelent kötetéből.

akár erőszakos módszerek igénybevételét teszik szükségessé. Azok a reakciók, amelyeket a rendezetlen körülmények között együttélő közösségek kiváltak egymásból, akár a kisebbségek léte által magukat veszélyeztetve érző többségek, akár a közösségként el nem ismert, a kétségbevonott kollektív egzisztencia körülményei között élő kisebbségek legyenek a kezdeményezők, a világ kiterjedt régióinak a stabilitását veszélyeztetik, és kétségbevonják egyszersmind a világban általánosan elterjedni látszó demokrácia hitelességét és autentikus képviseleti jellegét.

Amint arra az UNESCO kulturális és fejlődési kérdésekben illetékes, 1991-ben létrehozott bizottságának egy 1996-ban közreadott *Jelentése* rámutat, ezen elméleti és fogalmi hiányosságok illetve lemaradottság kiküszöböléséhez „a kreatív és imaginatív erők hozzájárulása” mellett a kormányzati, civil-társadalmi, tudományos és politikai szervezetek összefogására egyaránt szükség lesz, és az ilyen irányú törekvések minden bizonnyal még hosszú ideig a nemzetközi közösség figyelmének a homlokterében fognak maradni².

A kisebbségi jogok liberális elmélete vagy, más szavakkal, a *multikulturális állampolgárság* Will Kymlicka által kidolgozott elmélete egy olyan markánsan artikulált elméleti állásfoglalás, amely joggal könyvelhető el az említett, a huszadik és a huszonegyedik századok fordulóján sokakat foglalkoztató kérdésekre adott egyik lehetséges válaszként.³ A Kymlicka nevével fémjelzett válasz nemcsak árnyalt és koherens, de több lényeges ponton találkozik a világ számos, hasonló célzatú, magas intellektuális színvonallal és emelkedett moralitással jellemezhető próbálkozásával.⁴ Tekintettel arra azonban, hogy ez az elmélet a társadalmi-politikai valóságnak egy olyan dimenziójára vonatkozik, amelyen belül az események fölöttébb sűrűn követik egymást, a kisebbségi jogok liberális elméletének várható kihatásaira és gyakorlati következményeire vonatkozó következtetéseink ez idő szerint ideiglenesek és hipotetikusak lehetnek csupán, illetve nagy mértékben függenek attól, hogy a világban végbeme-

2 *Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*, Paris, UNESCO, 1996, 73.

3 Az elmélet részleteit a *Multicultural Citizenship* (Oxford, Clarendon Press, 1995) című kiadvány alapján ismerhetik meg az érdeklődők. A szerző további fontosabb művei: *Liberalism, Community and Culture*, Oxford, Clarendon Press, 1989; *Contemporary Political Philosophy*, Oxford, Clarendon Press, 1990; *The Rights of Minority Cultures* (szerk.), Oxford, Oxford University Press, 1995; *States, Nations and Cultures*, Postbus, Van Gorcum, 1997; *Ethnicity and Group Rights* (szerk., Ian Shapiro-val közösen), New York–London, New York University Press, 1997 valamint a *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe* (szerk., Magda Opalski-val közösen), Oxford, Oxford University Press, 2001.

nő folyamatok mit fognak igazolni, illetve cáfolni az indokoltnak és kellőképpen megalapozottnak tűnő megoldás-javaslatokból. Annyi talán már most, e sorok papírra vetésének az idején biztosra vehető, hogy az elmélet ígéreteinek a beválthatósága nagymértékben fog az elkövetkező évek során függeni attól, hogy mennyire sikerül konstruktív módon lefolytatnia a jelen pillanatban még rendezetlen, s ebből kifolyólag viszályokra okot adó viszonyok között együttélő többségek és kisebbségek között az együttélés intézményes feltevéleire vonatkozó párbeszédet, illetve – ami talán még fontosabb – mennyire sikerül az elmélet ajánlásai és előrejelzései mögé a világ befolyásos, az államok viselkedését szabályozó normák megszövegezésében illetékes tényezőinek a politikai akaratát felsorakoztatni. Ez utóbbi körülményre annál inkább szükség van, mert a földkerekség etnopolitikai arculatát kialakító meghatározó események sorában a *realizmus* – az érdekeknek az erő és hatalom útján érvényt szerző beállítottság – illetve a *liberalizmus* – a közmegegyezésre alapozott intézményes megoldásokat előtérbe helyező orientáció – szempontjait érvényesítő megoldások mérlege, a peloponnészoszi háborúktól errefele legalábbis, aránytalanul az előbbi javára billen ki, és ilyen körülmények között egy autentikusan liberális álláspontnak csak akkor van esélye befolyással lenni a világ eseményeinek az alakulására, ha nem bízza magát kizárólag a társadalompolitikai folyamatok önszabályozó képességére.

- 4 A kisebbségi jogok liberális elméletének a lényegét úgy lehetne röviden összefoglalni, hogy az a differenciált állampolgárságnak a liberális demokráciák gyakorlatában fellelhető példáit – amelyeket politikai okokra visszavezethetően elhallgat vagy minimalizál a hivatalos diskurzus – beemeli az elméletbe, és az azokkal kapcsolatos megállapításait a klasszikus liberalizmus alapelveinek a végső konzekvenciáig elmenő továbbgondolásával, valamint az ideologikus lerakódásoktól megtisztított fogalmak (multikulturalitás, állampolgárság, kollektív jogok, politikai közösség) új kontextusokat teremtő használatával támasztja alá. Az elmélet normatív politikafilozófiai szempontból jelentőséggel bíró üzenetét Kymlicka két sarkalatos állítás köré szervezetteren fejti ki: egyrészt amellett érvel, hogy a kisebbségi jogok nemcsak hogy nincsenek ellentmondásban az egyéni szabadság és autonómia liberális alapjával, de – a kisebbségi lét sajátos körülményei között – elengedhetetlen feltételei is egyben azok maradéktalan érvényesülésének, és hogy ennek folytán az egyéni szabadság és a kulturális beágyazottság között mélyebb összefüggés van; másrészt arra vonatkozóan szolgál bizonyítékokkal, hogy a csoport-specifikus jogok a liberalizmus szellemével egyáltalán nem ellenkező módon képesek biztosítani a többség és kisebbség közötti reális egyenlőséget. E két alaptételből további két probléma adódik, amelyekre vonatkozóan Kymlicka eligazítással szolgál: kifejti egyrészt a kisebbségi jogok liberális elméletének azokra a kihívásokra adott válaszát, amelyeket a tagjaikkal szemben elfogadhatatlan megszorításokat alkalmazó, intoleráns közösségek szegeznek neki; magyarázattal szolgál másrészt arra vonatkozóan, hogy a mi a garancia arra nézvést, hogy a kisebbségi jogokat széles körben intézményesítő liberális demokráciákban nem kell tartani a kontrollálhatatlan szecessziók lavina-effektusától.

Könyvünk⁵ vizsgálódásainak a vezérfonalát képező, és mindezidáig a legfontosabb megválaszolatlanul hagyott kérdés, amelyhez képest számos feldolgozott álláspont bevezető vagy előkészítő jelleggel bírt, arra kérdez rá, hogy *lehetőséges-e a demokrácia az etnokulturális megosztottság körülményei között*. A következőkben ennek a kérdésnek a különböző változatait szem előtt tartva igyekszem összefoglalni a Kymlicka elméletének tanulmányozása közben körvonalazódott következtetéseimet, amelyek segítségével egyúttal a John Stuart Mill által megfogalmazott dilemmából⁶ kivezető kiutat is megpróbálok azonosítani, illetve az autentikus kisebbségi lét normatív alapjaira vonatkozó fontosabb megállapításokat kísérelem meg tömören summázni.

A következtetések megfogalmazása előtt szükségesnek vélem felidézni a dilemmatikus kérdés néhány további megfogalmazását, amelyek közül nem egyet a közelmúlt eseményei tettek indokolttá. Hasznosnak tűnik továbbá sort keríteni a kérdés azon elemeinek az átismétlésére, amelyeket egyetlen körültekintő, igényesebb válasz sem hagyhat figyelmen kívül.

Mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy – a modernitással való szoros kapcsolat látszatának az ellenére – az emberiség történetében mélyen gyökerező problémával állunk szemben. A jelenség szakavatott kutatója, Lijphart szavaival élve, „a politikatudományok terén közismert az a megállapítás, miszerint a plurális társadalmakban nehéz kialakítani, illetve fenntartani a stabil demokratikus kormányzást, hiszen ennek a felismerésnek Arisztotelészig visszanyúló hagyománya van. (...) A társadalom homogenitása és a politikai konszenzus a stabil demokrácia alapvető feltételeiként vannak számon tartva, illetve

5 ld. 1. lábjegyzet

6 A képviseleti kormányzásról 1861-ben írott munkájában Mill arra a következtetésre jutott, hogy „szinte a lehetetlenséggel határos szabad intézményeket elképzelni egy olyan országban, ahol több nemzetiség él együtt”. A képviseleti demokráciához – vélte Mill – arra van szükség mindenek fölött, hogy „a kormányzás határai hozzávetőlegesen megegyezzenek a nemzetiség hatáiraival”. Ha egy országban az együtt élő népeket nem egyesíti a közösségi érzés (*fellow-feeling*) valamilyen formája, különösképpen, ha azok különböző nyelveket beszélnek, lehetetlenség elgondolni, hogy kialakuljon a képviseleti kormányzást lehetővé tevő közvélemény. A közvélemény ugyanis a legcsalhatatlanabb eszköze annak, hogy a kormányzás dolgaiba a kormányzottak beleszólhassanak. A fejlődés alacsonyabb fokán álló, megosztott társadalmakban természetesen elképzelhetők a kormányzás autoriter formái, de ahol „adottak a szabadság intézményei, vagy legalábbis él az igény ezek iránt a mesterségesen egymáshoz kötött népek valamelyikében, ott a kormányzás céljai ezzel gyökeresen ellentétesek. Ilyen esetben a kormány arra kényszerül, hogy elmérgesítse az ellentéteket, és az összeesküvések elejét veendő, a népek valamelyikét a többiek leigázására használja fel.” Vö.: John Stuart Mill: *Considerations on Representative Government*, in: *On Liberty and Other Essays*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1998, 428–430.

olyan tényezőkként, melyek nagy mértékben hozzájárulnak ennek a kormányzati formának a kialakulásához. Fordítva, a mély társadalmi megosztottság és politikai különbözőségek a plurális társadalmak esetében gyakran tehetősek felelőssé a demokratikus társadalmak instabilitásáért és széteséséért.”⁷

Az eképpen megfogalmazott dilemma – a Mill nevéhez fűződő, ritka ismertségre szert tett változat mellett – több újabkori kifejeződési formában is előfordul. Judith Lichtenberg például a következőképpen teszi föl a kérdést: „a különböző kultúrákhoz tartozó egyének rendelkeznek-e vajon elegendő közös vonással ahhoz, hogy egyazon társadalom keretében lehessen őket egyesíteni?”⁸ Margaret Moore-nak a jelek szerint nincsenek kétségei a lehetséges választ illetően, hiszen egyértelműen kijelenti, hogy „amennyiben egy állam keretében két jól elkülönülő és antagonisztikus politikai közösség létevel kell számolni, lehetetlenség működőképes demokrácia eszköztárára hagyatkozni”.⁹ Karmela Liebkind, az etnikai sokszínűség jelenségének tapasztalt kutatója a következőképpen fogalmazza meg a dilemma lényegét: „lehetséges-e egyszerre egyenlőnek és különbözőnek is lenni?”¹⁰ Gidon Gottlieb úgy véli, hogy „a homogén nemzeti entitások alkalmasabbnak tűnnek a békés demokráciák kiépítésére, mint az éles nyelvi és kulturális antagonizmusok által jellemzett államok”.¹¹ Michael Lind „vitathatatlan tényként” szögezi le, igen határozottan, hogy „a nyelvi és kulturális szempontból megosztott társadalmakban a demokrácia szinte soha nem váltja be a vele kapcsolatos elvárásokat. (...) A pusztán tény, hogy több tucat soknemzetiségű állam közül mindössze három tekinthető sikeres modellnek, ékes bizonyítéka azoknak a nehézségeknek, melyekkel a kulturálisan különböző nemzeteket közös demokratikus intézmények keretei között békés együttélésre ösztönző próbálkozásoknak kell számolniuk.”¹² Ez a felsorolt néhány idézet elegendő talán ahhoz, hogy meggyőződjünk annak a markáns eszmei irányzatnak a léte-

7 Arend Lijphart: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven–London, Yale University Press, 1979, 1.

8 Judith Lichtenberg: How Liberal Can Nationalism Be? in: *The Philosophical Forum*, Vol. XXVIII, No. 1–2, Fall–Winter 1996–1997, 68.

9 Margaret Moore: *The Limits of Liberal Nationalism*, kézirat, 11.

10 Karmela Liebkind: Some Problems in the Theory and Application of Cultural Pluralism: The Social Psychology of Minority Identity, in: *Cultural Pluralism and Cultural Identity: The Experience of Canada, Finland and Yugoslavia*, Final Report of the UNESCO Joint Study of Cultural Development in Countries Containing Different National and/or Ethnic Groups, Paris, UNESCO, 1985.

11 Gidon Gottlieb: Nations Without States, in: *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 3, 1994, 101.

12 Michael Lind: In Defense of Liberal Nationalism, in: *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 3, 1994, 95–96. A Lind által említett három modell Svájc, Belgium és Kanada.

zéséről, amely szkeptikusan ítéli meg a demokrácia esélyeit a multikulturális társadalmakban.

A Mill – és a vizsgált kérdés tekintetében a vele elvközösséget vállalók – dilemmájára adható válasz keresésekor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a hidegháború lezárultával egy új kontextus alakult ki világszerte, amelyben a demokrácia és az etnikai megosztottság viszonyának a kérdésköre másként esik a latba. Az utolsó totalitárius ideológiai rendszer összeomlását követően a demokrácia, mint kormányzási forma az etnokulturális szempontból fölöttébb változatos, mélyen megosztott társadalmakat magukba foglaló régiókba is behatolt, amelyekben a stabilitást a közelmúltig túlnyomórészt diktatórikus és totalitárius módszerekkel biztosították. Ezekben a társadalmakban, amelyek váratlan és nem remélt körülmények között kapták vissza, illetve nyerték el a függetlenségüket, a demokrácia felé való átmenet számtalan – többnyire etnikai, nyelvi vagy kulturális jellegű – akadályba ütközik.

Ebben a tekintetben máris beszélni lehet az egyes közép- és kelet-európai országok demokratizálódással összefüggő teljesítményében érzékelhető különbségekről: míg a magabiztosan jó teljesítményt felmutató országokat az etnokulturális megosztottságnak már-már elhanyagolhatóan kis mértéke jellemzi (a roma-kérdést leszámítva, amelytől e megközelítés keretében kénytelenek vagyunk eltekinteni), addig a térség etnikailag, illetve kulturális és vallási értelemben mélyen megosztott társadalmában ez az adottság szemmel láthatóan a demokratizálódási folyamatot akadályozó, fékező erőként működik, fenntartván ugyanakkor a régió instabilitásának a történelminek joggal nevezhető gyújtópontjait is. Az említett esetekhez az afrikai, dél-kelet ázsiai és csendes-óceáni nemzetépítő törekvéseket is hozzá kell számítanunk, amelyek a gyarmati rendszer összeomlása óta vajúdnak, további aggasztó példákat kínálva arra, hogy az etnokulturális megosztottság körülményei között a képviselői demokrácia igen gyenge eredményeket tud felmutatni. Összegezve, ezek azok az etnopolitikai provizóriumok, rendezetlen etnikum-közi viszonyok, amelyekkel kapcsolatban egyre gyakrabban hangzanak el olyan vélemények, miszerint „indokoltnak tekinthető az elnyomó többnemzetiségű államok békés felbomlása, amennyiben ezek nyomán demokratikus államok jönnek létre”¹³, illetve fogalmazódnak meg az arra vonatkozó kérdések, hogy „a demokrácia vagy

13 G. Gottlieb: *I. m.*, 101. Ez a gondolat a szecesszió kérdéskörének szentelt irodalom számos szerzőjének több állásfoglalásában is fellelhető.

akár a föderalizmus módszereivel fenntarthatatlan soknemzetiségű országokat vajon érdemes-e fenntartani erőnek erejével és a terror eszközeivel is akár?”¹⁴

A következtetések premisszájaként előrebocsátandó harmadik észrevétel azzal az egyre határozottabban megnyilvánuló tendenciával függ össze, hogy a demokratikus megoldások kudarca a több etnikumot magába foglaló társadalmak esetében a szegregációra alapozott megoldások előtt egyenleti rendszerint az utat. Ez a tendencia nem korlátozódik csupán az erőszakos cselekedeteket is magukba foglaló konfliktusok utáni helyzetekre, amelyekben a biztonsági dilemma újratermelődése *ab ovo* kizárja az életképes multikulturális berendezkedés minden lehetőségét, hanem az együttélés intézményes kereteinek a békés úton való megteremtésére irányuló – parlamenti vagy más jellegű – egyeztetések és tárgyalások eredménytelensége is gyakran vezet el a hasonló végkifejlet valószínűvé tételéhez. Ilyen esetekben a végtelenségig elhúzódó alkudozás és az a felismerés, hogy nem lehet mindkét fél számára elfogadható megoldást találni, a stratégiai dilemmák másik két formájának – a kommunikációs kísérletek kudarcának és a be nem tartott ígéretekkel és vállalásokkal kapcsolatos bizalomvesztésnek – a megjelenését eredményezik, amelyeknek hasonló hatásai lehetnek, arra kényszerítvén a szembenálló közösségek tagjait, hogy szegregációs törekvéseiket helyezték előtérbe, így próbálva megvédeni magukat a stratégiai dilemmák eszkáldálásának a lehetséges következményeitől. A tárgyalási dilemmáknak és kudarcoknak egyik gyakori megnyilvánulási formája jelentkezik abban az esetben, amikor a tárgyalásokat folytató közösségek – amelyek, képviselőik révén, az adott politikai közösségen belüli státuszukkal, illetve a politikai közösségben való részvételi feltételekkel kapcsolatos kérdések tekintetében igyekeznek egyeztetni – ördögi körben találják magukat, annak következtében, hogy a kisebbségi követelések minimumát a többség képviselői a szecesszió irányába tett első lépésként utasítják el, míg a többségi ajánlat maximumát a kisebbségiek az asszimiláció felé tett első lépésekként tartják elfogadhatatlannak. A multikulturális társadalmak problémáira egyetlen életképes megoldásként a *szegre-*

14 M. Lind: *I. m.*, 96. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban Lind úgy vélekedik, hogy a Bush kormányzat teljesítménye siralmas volt akkor, amikor, a *status quo* fenntartására irányuló megfontolásokból, a Szovjetúnió és Jugoszlávia területi integritását igyekezett megmenteni. Túl azon, hogy nem bírt elegendő befolyással ahhoz, hogy ellenőrzése alatt tudja tartani a két szövetségi államon belüli folyamatokat, az Egyesült Államok hivatalos álláspontja mintegy legitimizálta a két ország kormánya által folytatott elnyomó politikát, el-
lentmondva ilymódon az amerikai külpolitika alapelveinek. Vö.: *I. m.*, 97.

gációt előtérbe helyező tendencia maga is olyan jelenség tehát, amelyet a Mill nevével fémjelzett dilemmára adandó válasz megfogalmazásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni.¹⁵

A negyedik tényező, amelyre megítélésem szerint tekintettel kell lennünk, az a felismerés, hogy a „demokrácia deficitje”, amellyel az európai integráció folyamatával kapcsolatos fejtegetéseinkben találkoztunk, és amelyek egyre több figyelmet szentelnek a kortárs politikafilozófiában, lényegét tekintve nem más, mint egyik megnyilvánulási formája a demokrácia – multikulturális társadalmak körülményei között tapasztalható – hiányának, azokban az esetekben, amelyekben a közösség-közi viszonyokat az egyoldalú, valamelyik fél által kontesztált megoldások terhelik le. Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan fölöttébb tanulságos Rainer Bauböck véleménye, miszerint „a politikai közösség fogalmának a legtoleránsabb, legbefogadóbb *nemzeti* értelmezéseit is egyre markánsabban jellemzi a képviseltetlenség összefüggő *demokrati- kus deficit* és az etnikai egyenlőtlenségekkel valamint a mássággal szemben megnyilvánuló intoleranciával összefüggésbe hozható *liberális deficit*.”¹⁶

Végül, de nem utolsó sorban Bibó István figyelmeztető szavait illendő ebben az összefüggésben is felemlíteni, melyek szerint az autentikus demokráciát nem lehet sem közösségi félelmekre, sem olyan helyzetekre alapozni, amelyekben a félelmetek a közösségek közötti viszonyrendszer alakulása tartja életben.

15 Ebben az összefüggésben meg kell jegyeznünk, hogy azok az ajánlások, amelyeket a nemzetközi közösség reprezentatív szervezetei intéznek a fiatal demokráciák kormányzataihoz a „multikulturális politikák” elfogadását és a politikai közösség „befogadóbb” formáinak a törvénybe foglalását illetően, a legtöbbször nem tekinthetők relevánsnak. A célt, mint olyat az egyazon politikai közösség keretei között az együttélés feltételeiről alkudozó közösségek is magukénak tekintik ugyan, ám az *érdekek kibékíthetetlenek tűnő ellentéte és a tárgyalások folyamatos kudarcai* idővel bebizonyítják, hogy az említett ajánlások legtöbbször alkalmazhatatlanok. A rá jellemző, sajátos stílusban Lind ezzel kapcsolatosan a következőket jegyzi meg: „Nem pusztán haszontalan dolog, hanem sértő is egyben, hogy politikai szakértők, illetve a nyugati országok fővárosaiban vagy az egyetemi kampuszokon dolgozó tudósok olyanszerű demokratikus szövetségi alkotmányokat dolgozzanak ki, mint a Bosznia számára kitalált Vance-Owen terv, és azokat a kurdokra, a koszovóiakra vagy a kashmíriakra erőltessék, mint a nemzeti függetlenséget kiváltó alternatívákat. Ott, ahol nyilvánvalóan összeomlott egy több etnikumot felölelő föderáció, talán bölcsőbb lenne két vagy több, viszonylag homogén nemzetállamot létrehozni, mint a hatalommegosztás különféle taláékony, de működésképtelen eszközeivel megpróbálni összetakolni az összeroskadt épületet.” M. Lind: *I. m.*, 98.

16 Rainer Bauböck: Sharing History and Future? Time Horizons of Democratic Membership in an Age of Migration, in: *Constellations*, Vol. 4, No. 3, 1998, 320. Kiemelések az eredetiben.

Mindezeket figyelembe véve, úgy vélem, hogy azoknak a konzekvenciáknak a taglalásakor, amelyek Kymlicka elméletéből adódnak a demokrácia dilemmáira nézvést a multikulturális társadalmakban, legalább két kontextust kell megkülönböztetnünk. Ezek eltérő elemzési szempontokat igényelnek, és egymásnak némiképp ellentmondó tanulságok levonására készítetnek.

Az egyik ezek közül a konszolidált demokráciák összefüggésrendszere, amelyre nézve a kisebbségi jogok liberális elmélete egyfajta következményekkel jár, a másik a fiatal demokráciáké, amelyek viszonylag frissen nyerték el – vagy szerezték vissza – függetlenségüket, és amelyek összefüggésében Kymlicka elméletének más természetű konzekvenciáira is tekintettel kell lennünk. Ez utóbbi kategóriába tartozó társadalmak többsége nemrég szabadult a totalitárius vagy diktatórikus rendszerek szorításából, és – bár elvileg esetükben is adottnak tekinthető a diktatúra összeomlását követően sietősen létrehozott jogállami intézményrendszer – a demokrácia hiányos, kevésbé hatékony működése az egyik fő jellemzőjük. A demokrácia gyenge teljesítménye és a hozzá fűzött remények gyakori meghazudtolása nem csupán a társadalom bizonyos szegmenseinek az alulreprezentáltságából, illetve a jogállam intézményeinek az adott körülmények között markánsan megnyilvánuló formalizmusából fakad, hanem azzal a fenyegetéssel is összefügg, amelyet a régi, totalitárius időkben kialakult kiváltságok mentén szerveződő érdekcsoportok által képviselt befolyásos politikai erők léte és tevékenysége jelent a demokrácia kibontakozásának és megszilárdulásának a folyamatára nézve. Az etnokulturális megosztottság, amely szinte maradéktalanul jellemez valamennyi hasonló helyzetben lévő posztkommunista illetve szovjet utódállamot, az ezzel összefüggésbe hozható közösség-közi konfliktusok, valamint az azok megelőzését, illetve feloldását lehetővé tevő intézményes megoldásokkal kapcsolatos ösztársadalmi konszenzus hiánya olyan adottságok, amelyeket a demokratikus folyamat lassításában vagy elakasztásában érdekelt politikai erők találékonyan használnak ki saját céljaik elérése érdekében. Ezeknek a társadalmaknak a tekintetében Kymlicka elméletének alkalmazása, normatív előírásainak intézményesítése nagy körültekintést igénylő elemzést feltételez.

A konszolidált demokráciák viszonylatában a helyzet egyszerűbbnek, áttekinthetőbbnek tűnik, első látásra legalábbis, hiszen a legtöbb esetben olyan államokról van szó, amelyek „megengedhetik maguknak a pluralitás hivatalos elismerését anélkül, hogy ezzel integritásukat tennék kockára” – amint az UNESCO keretében létrehozott, a kultúra és a fejlődés ügyeiben illetékes

bizottságának egy jelentése fogalmaz egy helyen¹⁷. A kisebbségi jogok liberális elmélete, mint láttuk, nem tesz mást – ebből a szempontból legalábbis –, mint összegzi a világ különböző térségeiben tapasztalható tényállást, és a normatív ajánlások szintjére emeli a virágzó demokráciákban az etnikulturális különbségek és megosztottság kezelését biztosítani hivatott intézményes gyakorlatot. Annak ellenére, hogy a konszolidált demokráciák kategóriájába joggal sorolható néhány országban is előfordulnak még a megoldatlan közöség-közi problémákkal összefüggő etnopolitikai provizóriumok – elegendő itt Spanyolország vagy Észak-Írország eseteire gondolnunk –, megállapítható, hogy a demokrácia sikeresként elkönnyvelhető működtetése a multikulturális társadalmak körülményei között nem korlátozódik a hasonló összefüggésben sűrűn emlegetett három ország, Belgium, Kanada és Svájc klasszikus példáira.¹⁸ A felsorolást a nagy imigrációs cél-országokkal lehetne folytatni, mint amilyen az Egyesült Államok, Ausztrália vagy Új-Zéland, illetve számos olyan alkotmányos és más természetű rendezési modell felemlítésével, amelyeket Spanyolországban, Nagy-Britanniában, Svédországban, Finnországban, Olaszországban, Németországban, Dániában és másutt honosítottak meg.

Ezeknek az etnikai változatosságot sikerrel beágyazó és a megosztottságot eredményesen kezelő modelleknek a sajátosságát az adja meg, hogy a felsorolt – és néhány további – esetben sikerült a deliberatív demokrácia módszereivel békés megoldást találni az etnikulturális csoportok jellegzetes problémáira is, amelyeket a doktrinér módon intézményesített, szigorúan többségelvű képviseleti demokrácia és az egyetemes emberi jogok hagyományos eszköztára nem tud megfelelő hatékonysággal orvosolni. A sikert legtöbbször éppen a probléma természetével szemben tanúsított nyitottság tette lehetővé, pontosabban az a felismerés, hogy el kell távolodni attól a doktrínától, miszerint a liberális-demokratikus normák intézményesítése vagy – esetenként – azok konszolidálása implicite megoldja az etnopolitikai feszültségeket és konfliktusokat is. Amint azt a közelmúlt világpolitikai eseményei bebizonyították, sem a többségelvű, képviseleti demokrácia intézményrendszerének a megszilárdulása, sem a társadalmak modernizációjával együttjáró, szoci-

17 *Our Creative Diversity*, 72

18 A nemrég lezajlott események fényében indokoltabb volna talán Belgium és Kanada példáját a multikulturális politika *kudarcaiként* felfogni, hiszen mindkét országban felerősödtek a szegregációs és szecessziós törekvések. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk azonban, ezek az események nem érvénytelenítik a kisebbségi jogok liberális elméletének a konszolidált demokráciákban való alkalmazásával kapcsolatos következtetéseimet.

ális értelemben vett homogenizáció, sem a gazdasági prosperitás nem eredményezte az etnopolitikai mobilizációra való hajlam csökkenését, a szakértők egy széles rétegének a várakozása ellenére, akik úgy gondolták, hogy az etnikulturális közösségek problémái az általános gazdasági és társadalmi kérdések sajátos vetületei csupán, amelyek automatikusan megoldódnak ezen gondok össztársadalmi orvoslásával egyidőben.¹⁹

A konszolidált demokráciák megközelítésünk szempontjából jelentőséggel bíró sajátosságát az adja éppen, hogy körülményeik lehetővé teszik az ilyen természetű problémák görccstelen, innovatív megközelítését, amint arra a közelmúltban Skóciában és Walesben békés körülmények között lezajlott devolúciós folyamatok kínálják a példát, amelyekről mérvadó elemzők úgy nyilatkoznak, hogy azok „történelmi jelentőséggel bíró változások, amelyek dinamizálni fogják a politikai életet, és át fogják csoportosítani az Egyesült Királyságbeli nemzeti identitásokat”.²⁰ Sokkal kevésbé látványosan, ám mégis figyelemreméltó módon zajlik egyes nemzeti tabuk újragondolása többek között Franciaországban is, ahol a politikai közösség fogalmának értelmezését a közelmúltig erős jakobinárius hagyományok uralták.²¹

Fontos megjegyezni, hogy az érintett társadalmakban alkalmazott újszerű megközelítések a lehető legtermészetesebb válaszreakciók mindazokra a frusztrációkra, melyeket az érintett közösségek az előző időszakokban a *demokratikus rendszer deficitjeként* éltek meg. Philip Payton például úgy vélekedik, hogy „az etnicitás fontos eszközzé válhat, mely lehetővé tehetné Nyugat-Európa számára, hogy megoldjon a 'demokrácia deficitjével' összefüggő számos problémát”.²² Drucker és Brown egy fölöttébb érdekes tanulmányában pedig a következők olvashatók ezzel kapcsolatban: „A devolúcióra olyan módszer-

19 Valójában, az említett mutatók pozitív alakulásával egyidejűleg, az egyes országokban létező nemzeti mozgalmak népszerűségének és támogatottságának a növekedéséről is beszélhetünk, például Kanadában, Spanyolországban, Belgiumban, Olaszországban és Nagy-Britanniában.

20 Philip Schlesinger: *Scotland's Parliament: Devolution, the Media and Political Culture*, ARENA (Advanced Research on the Europeanisation of the Nation-State) Working Paper, No. 3, 1998. A devolúció kérdéskörének történeti áttekintésére lásd H. M. Drucker – Gordon Brown: *The Politics of Nationalism and Devolution*, London – New York, Longman, 1980.

21 Vö.: Paul Sérant: Le réveil ethnique en France, in: *Krisis*, Sommaire, 1999, 167-181.

22 Philip Payton: Ethnicity in Western Europe Today, in: Karl Cordell (szerk.): *Ethnicity and Democratization in the New Europe*, London – New York, Routledge, 1999, 34. Payton elismerőleg szól ebben az összefüggésben a „régiónk Európájának” a gondolatáról és a Maastrichti Szerződés előírásairól, melyek lehetővé teszik a szubnacionális, regionális entitások számára, hogy közvetlenül kapcsolatba kerüljenek az európai intézményekkel.

ként kell tekintenünk, amelynek jelentősége túlmutat Skócia és Wales tartományának viszonylag jól definiált határain, és azon eljárások egyikeként kell komolyan venni, amelyek azt célozzák, hogy a brit kormányt elfogadhatóbbá tegyék a brit nép számára.”²³

Ebben az összefüggésben egy másik fontos megállapítás arra vonatkozik, hogy a konszolidált demokráciák körülményei a hagyományos módszerekkel kezelhetetleneknek bizonyuló etnopolitikai válsághelyzetek esetén lehetővé teszik a *békés társadalmi innovációnak akár a szecesszió formájában való kifejeződését is* – amint az például Kanada vagy Belgium esetében merült fel lehetőségként – anélkül, hogy ez más valószínűsíthető következményekkel járna mint, hogy két vagy több liberális demokrácia jön létre annak a helyén, amelynek nem sikerült hatékonyan kezelnie belső etnopolitikai konfliktusait.²⁴ Ebben az összefüggésben jegyzi meg Payton, hogy „az etnonacionalizmus jelentkezése mind az állam »kudaracának«, mind pedig »megújulásának« a jele abban a demokratikus ideológiai keretben, mely Európa nyugati felét látszik jellemezni a huszadik század második felében.”²⁵

Mindent egybevéve, a konszolidált demokráciáknak az etnokulturális megosztottság körülményei között (is) megnyilvánuló adaptációs képességgel kapcsolatosan Kymlickával együtt megállapíthatjuk tehát, hogy „noha mind a kisebbségi nacionalizmus, mind a nacionalizmusnak azok a változatai, amelyek a bevándorlók közösségeit jellemzik rendszerint, jelenleg is számos konfliktust gerjesztenek, és továbbra is kihívást jelentenek a liberális demokráciák számára, kijelenthetjük, hogy léteznek bizonyos jól meghatározott normák, amelyek eredményeseknek bizonyultak az ilyen típusú konfliktusok kezelésében és megoldásában. Adott a soknemzetiségű föderalizmus modellje és a bevándorlók helyzetét szabályozó multikulturalizmus is, amelyek kiállták az idő próbáját, és viszonylag stabilnak és hatékonyaknak bizonyultak.”²⁶ Kymlicka szerint az *etnokulturális méltányosság nyugati modelljéről* is beszélhetünk már ez idő szerint, amely a liberális demokráciákban élő többségi népek nemzetépítő törekvései számára három alapkövetelményt ír elő:

23 H. M. Drucker – G. Brown: *I. m.*, 129.

24 Newman szerint „a belgiumi etnikai politikáknak sikerül békésen lebontani a központsított államot anélkül, hogy ez a demokratikus jogok brutális semmibevételével járna együtt; ellenkezőleg, a fejlemények akár kibővíthetik a politikai részvétel lehetőségeit”. Vö.: S. Newman: *Ethnoregional Conflicts in Democracies: Mostly Ballots, Rarely Bullets*, London, Greenwood, 1996, 2. Idézi Payton: *I. m.*, 34.

25 Ph. Payton: *I. m.*, 35.

26 Will Kymlicka: „Relații etnice și teoria politică occidentală”, in: *Altera*, V. évf., 10. sz., 2000, 123.

1. az állampolgárság biztosítását az adott ország területén élő és az ezt igénylő összes polgár számára; 2. a nemzeti identitás uralkodó fogalmának – akárcsak a másféle etnikulturális sajátosságokkal rendelkező személyek integrálására irányuló elképzeléseknek és gyakorlatnak – pluralistának és toleránsnak kell lennie, mind a magán-, mind pedig a közélet és nyilvánosság vonatkozásában; 3. annak lehetővé tételét, hogy a nemzeti kisebbségek kibontakoztathassák a maguk nemzetépítő törekvéseit, illetve hogy megőrizhessék sajátos szocietális kultúrájukat. „A nyugati demokráciákban a történelem során ritkán teljesült mindhárom feltétel – fűzi hozzá Kymlicka –, de a legtöbb esetben világosan megfigyelhető ezen előírások elfogadásának az irányába mutató növekvő tendencia. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a nyugati politikai filozófiában erőfeszítések történnek az etnikulturális méltányosság feltételeinek a minél jobb megértésére és minél egyértelműbb megfogalmazására”²⁷

A kisebbségi jogok liberális elmélete azonban nincs teljességgel híjával minden normatív konzekvenciának ami a liberális demokráciák jelenlegi gyakorlatát illeti, különösképpen, ha tekintettel vagyunk az Európai Unió keleti bővítésére irányuló erőfeszítésekre is, illetve azokra a kapcsolatokra, amelyeket a nyugati világ a gyarmati- illetve a totalitárius rendszerek nyűge alól szabadult fiatal demokráciákkal alakított ki és tart fenn. Az ún. „kettős mérce”, amelyet egyes elemzők szerint számos nyugati állam alkalmaz a kisebbségi kérdés egyrészt belpolitikai megítélésében, másrészt az euroatlanti integrációra aspiráló fiatal demokráciákkal szemben támasztott elvárásaikban, egyértelműen jelzi mind az etnikulturális igazságosság és méltányosság – egyetemes érvényű, mindenütt egyformán alkalmazható – alapelveire vonatkozó nemzetközi közmegegyezés hiányát, mind azt a szakadékot, amely a nyugati típusú liberális demokráciák és a politikai filozófia uralkodó elméletei között tárog.²⁸ A kettős mérce problémája azonban már olyan kérdés, amely átvezet bennünket a második összefüggésrendszerbe, nevezetesen a poszt-totalitárius állapotról a konszolidált demokrácia felé vezető úton haladó társadalmak

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ A „kettős mérce” kérdéskörét illetően lásd még Adam Burgess: *Critical Reflections on the Return of National Minority Rights Regulation to East/West European Affairs* in: Karl Cordell (szerk.): *Ethnicity and Democratization in the New Europe*, London – New York, Routledge, 1999, 49–61, David Chandler: *The OSCE and the Internationalizations of National Minority Rights*, in: K. Cordell: *I. m.*, 61–77, valamint Bíró Anna-Mária: *Westward Enlargement – Law and Enforcement. A Minority Rights Perspective from Central and Eastern Europe*, in: George Schöpflin (szerk.): *The Prague Conference. The Westward Enlargement of Central Europe*, The British Council – University College London, 2000, 13–24.

esetében a kisebbségi jogok liberális elméletének a gyakorlatba ültetésével járó, valószínűleg látszó konzekvenciák kérdéskörébe.

Az európai kontinens stabilitásával és biztonságával kapcsolatos nyugati kezdeményezések keretében, amelyek a hidegháború váratlanul bekövetkezett végét követően váltak indokolttá, egyre inkább a nemzetközi politikai élet homlokterébe került a nemzeti kisebbségek kérdése is, aminek az lett a következménye, hogy viszonylag rövid idő alatt a kisebbségekkel kapcsolatos állami viselkedés elfogadható formáit szabályozni hivatott normák, nemzetközi standardok sokasága került elfogadásra a különböző kormányközi fórumokon. Catherine Lalumière, az Európa Tanács főtitkára 1994-ben kijelentette: „Európa megítélése attól függ, hogy miként sikerül megoldania a kisebbségek kérdését”, és befolyásos körökben elterjedt a nézet, miszerint „az a mód, ahogyan a kisebbségeket kezelik, próbaköve a demokrácia fejlődésének”.²⁹ A regionális béke és biztonság szavatolásán túl, az államok kisebbségekkel szembeni magatartását szabályozó előírások egyúttal azt a funkciót is betöltötték, hogy megszabták az Európai Unióba történő felvétel egyes kritériumait.³⁰

A kisebbségek számára látszólag nagyon ígéretes és fölöttébb bátorító folyamat során azonban viszonylag hamar kiderült, hogy azok a pozitív nyugati példák, amelyekből maga Kymlicka is kiindult, és amelyekre sűrűn hivatkozik elméletében, egyedinek tekinthetők, olyanoknak, amelyek megszűnnek relevánsnak lenni az adott ország határain kívül, és ilyenként nem alkalmasak arra, hogy egyetemes, nemzetközi normák megfogalmazásához szolgálhassanak a hivatkozási alapot. Számos nyugati ország ódzkodott ugyanis elkötelezni magát a kisebbségi közösségek vonatkozásában minden államra nézve kötelező, egyetemes érvénnyel bíró előírások felvállalása tekintetében, mert úgy vélték, hogy ezáltal önnön szuverenitásukat ásnák alá. Az elfogadható állami viselkedés szabályainak az egyetemes terminusokban való megfogalmazását célzó kezdeményezések rövid távon sorra megbuktak tehát, és az így kialakult helyzetben kezdett érvényesülni fokozatosan az ún. *kettős mérce*, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a nyugati országok bizonyos kritériumok szerint ítélik meg tulajdon kisebbségi problémáikat, és egy másik, szigorúbb elvárásrendszernek vetik alá az Unió felvételre aspiráló posztkommunista országok kisebbségi jogok biztosításával kapcsolatos teljesítményét.

29 Vö.: A. Burgess: *I. m.*, 49–50.

30 Lásd ehhez Andre Liebich: *Ethnic Minorities and Long-Term Implications of EU Enlargement*, European University Institute, Working Paper RSC No. 98/49, http://www.iue.it/RSC/WP-Texts/98_49t.html.

Ez a megkülönböztető kezelési mód, illetve a fiatal demokráciák számára a kisebbségekkel szemben előírt „civilizált” állami magatartást szabályozó ajánlások és a nyugati országok kormányainak többsége által ezen a téren vállalt kötelezettségek közötti lényeges eltérések a politikai filozófia és a kortárs világ etnopolitikai valósága közötti diszkrépancia további összetevőire hívja fel a figyelmet, egy újabb nézőpontból világítva rá a politikai filozófiának azokra a belső ellentmondásaira, amelyeket hoszasan eseteltünk a korábbiakban.

Azt kell észrevennünk mindenekelőtt, hogy az államok „civilizált” magatartását a nemzetközi közösség számára elfogadható módon szabályozni próbáló nyugati országok tulajdon nemzetépítési folyamatukat és nemzeti államuk létrehozását már régen lezárták, ráadásul nem mindig olyan eszközökkel, melyeket most a demokrácia megalapozásával vagy kiteljesítésével elfoglalt országoknak a figyelmébe próbálnak ajánlani. Annak idején – amint egy, a kisebbségi jog területén elismert görög szerzőpáros fogalmaz – az „etnokulturális változatosság alapvető jogként való elismerését és annak intézményes beágyazását nem tekintették a nemzetállami keretek között kibontakozó liberális demokrácia elengedhetetlen feltételének.”³¹ Napjaink liberális demokráciái nem küzdenek legitimitási problémákkal, az állami berendezkedés alapelveit illetően a lakosság széleskörű támogatását élvezik, ezért minden kockázat nélkül megengedhetik maguknak, hogy liberális magatartási szabályokat alkalmazzanak népességük „kettős szocializációjú” csoportjaival szemben. Magyarán: „megengedhetik maguknak a pluralitás hivatalos elismerését anélkül, hogy ezzel integritásukat tennék kockára”, hogy ismételten idézzük az UNESCO keretében a kultúra és a fejlődés kérdéseinek tanulmányozására létrehozott bizottság jelentésében előforduló megfogalmazást.

Ezzel szemben azokban az etnokulturális szempontból megosztott országokban, amelyekben a diktatúrák vagy gyarmati rendszerek megszűnte után a demokrácia alapozása zajlik, éppenséggel ezek a nyugati nézőpontból elfogadható magatartási szabályok mondanak homlokegyenest ellent a nemzetépítés prioritásainak, illetve az államiság megerősítését és a képvisleti demokrácia kialakítását célzó folyamatoknak. A fiatal demokráciák ingtag intézményrendszereinek, amelyeket rendszerint a totalitárius ideológiákon nevelkedett nemzedékek képviselői töltenek meg tartalommal, igen gyakran kell megküzdeniük ugyanis az egymással rivalizáló közösségek kihívásaival, amelyek legtöbbször pont a politikai közösség természetének a meghatározására

31 Panayote Dimitras – Nafsika Papanikolatos: *Reflections on Minority Rights Politics for East Central European Countries*, kézirat, 12.

nézővést nem tudnak megegyezni, abból következően, hogy a politikai közösségekben való részvétel feltételeit illetően mélységesen ütköző érdekek jellemzik őket. Ilyen körülmények között az etnokulturális másság hivatalos elismerését és annak az állam szerkezetére nézve konzekvenciákkal járó intézményesítését biztosító liberális standardok alkalmazása, illetve – ami ezzel gyakorlatilag egyenértékű – a *konkurrens nemzetépítési törekvések* hivatalos elismerése egyazon ország keretei között, komoly veszélyekkel járhat a fiatal demokratikus állam integritására és stabilitására. A vonatkozó nemzetközi előírások betartását ellenőrző kormányközi szervezetnek való alárendeltség pedig tovább gyengítheti az állam azon képességét, hogy fölülkerekedjen az ütköző és összebékíthetetlennek látszó érdekeket hangoztató csoportok rivalizálásán, ami végső soron a szakirodalomban az „állam kudarcaként” (*state failure*) emlegetett jelenség bekövetkeztét eredményezheti.³²

Az etnokulturális szempontból megosztott országok demokratizálódási folyamatának ezek a dilemmái a szakértők figyelmét újlag a modern világrend négy alapvető normája – a szuverenitás, a demokrácia, a nemzeti önrendelkezés és az emberi jogok – közötti, régebről ismert ellentmondásokra irányították. A hatékony államiság kiépítésének a nemzetközi közösség által elfogadott normái egyfelől a törvényes államrend és a területi integritás védelmére, másfelől – a világ országainak túlnyomó többségében legalábbis – az egyetemes emberi jogok érvényesülésének a biztosítására vonatkoznak. A törvényes államrend és a területi integritás védelmét viszont az érvényes nemzetközi normák attól függetlenül garantálják, hogy milyen mértékben képes egy adott állam politikai közösségének belső kohézióját megteremteni és fenntartani, illetve, hogy képes-e ellenőrzése alatt tartani azokat a biztonsági problémákat, amelyek az egymással ellentétes érdekeket képviselő csoportok konfliktusából származnak. Csakhogy ilyen körülmények között a határok sértetlenségének az elve homlokegyenest ellentmond az önrendelkezés elvének, az államiság feltételek nélküli garantálása pedig összeférhetlenné válik mind az egyetemes emberi jogok biztosítására vonatkozó, mind a nemzetközi közösség által az államok kisebbségekkel szembeni magatartásával kapcsolatosan elfogadott elveivel. Ezen szabályok elfogadásával és kötelezővé tételé-

32 Ezzel a fogalommal kapcsolatosan lásd Mohammed Ayoob: *State Making, State Breaking and State Failure*, in: Ch. A. Crocker – F. O. Hampson – P. Aall (szerk.): *Managing Global Chaos. Sources and Responses to International Conflict*, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 1997, 37-53. E sorok papírra vetésének az idején a rivalizáló közösségek érdekei között közvetetni képtelen állam tragikus példáját kínálja Macedónia, amelynek hosszútávú stabilitása fölöttébb kétségesnek tűnik ezekben a napokban.

vel az államok nemzetközi közössége „az eredménytelen fellépés Szküllája és a túlzott beavatkozás Kharübdiszé közötti kínos menetelés helyzetébe került, amely a legitim államiságnak pontosan azokat az alapjait kezdheti ki, amelyeket megszilárdítani kívánt” – írja ezzel kapcsolatosan egy tekintélyes amerikai szerzőpáros.³³

Az etnokulturális szempontból megosztott országok demokratizálódási folyamatának tehát egyidejűleg két, egymásnak ellentmondó célt kell követnie: egyfelől az államiság és szuverenitás biztosítását (kiépítését), a belső struktúrák (közösségek) összhangján alapuló és a vonatkozó nemzetközi követelményeknek megfelelő belső rend érvényesítése által, másfelől az etnokulturális változatosság intézményes beágyazását, a rivalizáló közösségek konkurens nemzetépítési folyamatainak a hivatalos elismerése révén, aminek ugyancsak tekintettel kell lennie a nemzetközileg elfogadott – és, mint láttuk, a szuverenitás elvének ellentmondó – kisebbségi jogokkal kapcsolatos ajánlásokra. Vajon lehetséges ez?

A demokratizálódás ún. harmadik hulláma, amely a hidegháború végével a totalitárius rendszerek uralma alól szabadult egész régióban a demokráciának mint kormányzati formának az elterjedését eredményezte, bevont a kibontakozó politikai folyamatba számos etnokulturális közösséget is, amelyek, élve a demokrácia biztosította jogokkal, etnopolitikailag mobilizálódtak, és – többnyire etnikai alapú politikai pártokba szerveződve – a demokrácia játékszabályainak segítségével igyekeznek elérni közösségi célkitűzéseiket. Törekvéseik azonban, bármennyire is megfelelnek formailag a demokrácia játékszabályainak, rendszerint a „tituláris közösségek” nemzetépítési törekvéseibe ütköznek, aminek következtében a szembenálló csoportok az etnokulturális megosztottság körülményei között alkalmazott demokrácia sajátos paradoxonának a csapdájában találják magukat: egyfelől úgy tűnik, hogy a tituláris közösség nemzetépítési törekvésének sikere a kisebbség nemzetépítési törekvésének az elfojtásán múlik, másfelől pedig a kisebbség, bármennyire határozott garanciákat is kapjon tagjai egyéni jogainak a biztosítása tekintetében, nem fogja biztonságban érezni magát mindaddig, amíg hivatalosan el nem ismerik a jogát ahhoz, hogy kialakítsa a többséggel párhuzamos, független szocietális kultúráját, ami által – az uralkodó eszmék alapján legalábbis – a többség nemzetépítési törekvéseinek sikere válik kérdésessé. Ami ebből a sajátos ördögi körből elkerülhetetlenül következik, az nem más,

33 Gregory Flynn – Henry Farrell: Piecing Together the Democratic Peace: The CSCE and the ‘Construction’ of Security in Post-Cold War Europe, in: *International Organization*, Vol. 53, No. 3, nyár, 1999, 525.

mint kölcsönös fenyegetettségérzésből táplálkozó közösségi félelmek megjelenése, amelyek, mint láttuk, kizárják az autentikus demokrácia kialakulásának a lehetőségét. Ilyen körülmények között „élet-halál kérdéssé válik az, hogy melyik csoport tartja ellenőrzése alatt az államot, és így sem az állam struktúrája, sem pedig a nemzeti kisebbségek biztonsága nem szavatolt” – foglalja össze a helyzet lényegét a Kymlicka-Straehle szerzőpáros.³⁴

Amennyiben azzal kell számolnunk, hogy mind a többségi, mind a kisebbségi nemzetek ugyanazokat a folyamatokat szeretnék megismételni, mintegy „lemásolni”, amelyek napjaink konzolidált liberális demokráciáiban mentek végbe két évszázaddal ezelőtt, akkor Mill dilemmájának a következő kényelmetlen alakban felbukkanó – az imént hivatkozott szerzőpáros által megfogalmazott – változatához jutunk el gondolatmenetünkben: ha egy multikulturális társadalomban a demokrácia esélye a rivalizáló nemzetépítési törekvések egyikének a kizárólagos sikerén múlik, akkor „(a) el kell fogadnunk a soknemzetiségű államok szükségszerű fragmentálódását, annak érdekében, hogy a nemzeti csoportok szecesszió révén és a határok átrajzolásával létrehozassák saját nemzeti államaikat; vagy (b) minden többnemzetiségű állam esetében lehetővé kell tennünk a legnagyobb és legerősebb nemzeti csoport számára, hogy az államnacionalizmus eszközeihez folyamodjon, és felszámolja az összes konkurens nemzeti identitást”.³⁵ Allen Buchanan megfogalmazásban, melyben az észtt példa lényeges elemeit is felfedezhetjük, ugyanez a dilemma a következőképpen jut kifejeződésre: „vagy elismerjük, hogy létezni fognak olyan nemzetek, melyeknek soha nem lesz saját államuk, és amelyeknek engedniük kell az asszimilációnak annak érdekében, hogy olyan egynemzetiségű államok jöjjenek létre, amelyekben felvirágozhat a demokrácia, vagy pedig fel kell adnunk a demokrácia felé való haladás gondolatát, és a nemzetek közötti egyenlőség nevében el kell ismernünk a legtöbb állam többnemzetiségű jellegét” – annak minden, a kisebbségi jogok liberális elméletéből fakadó konzekvenciájával, tehetnénk hozzá.³⁶

Mi lehet akkor, végül is, a megoldás?

Ez a kérdés minden bizonnyal hosszú ideig fogja még nyugtalanítani mind a politikusokat, mind az elméleti szakembereket és társadalomtudósokat. Buchanan azt mondja például, hogy túl korai volna még határozott választ adnunk arra a kérdésre, hogy egy adott állam határain belül élő különbö-

34 Will Kymlicka – Christine Straehle: *I. m.*, 84.

35 *I. m.*, 76.

36 Allen Buchanan: *What's So Special About Nations?*, kézirat, 31.

zó nemzetiségek aláássák-e óhatatlanul a demokratikus intézményrendszert vagy sem. „A sajnálatos az, hogy egészen a közelmúltig szinte egyetlen komolyabb próbálkozás sem történt olyan demokratikus állam létrehozatalára, amely elismeri a nemzeti pluralitást.” – szögezi le a szerző.³⁷ Másfelől, Flynn és Farrell úgy vélik, hogy az európai integrációs folyamat összefüggésében a demokráciának mint egyedüli legitim kormányzási formának az elfogadása fontos következményekkel járt az államok viselkedését szabályozó nemzetközi normákra nézve. A szuverenitás és az önrendelkezés fogalmai, akárcsak a be nem avatkozás elve új jelentés-elemekkel bővültek, az államközi renddel kapcsolatos elképzelések pedig lényeges pontokban módosultak, abból a felismerésből kiindulva, hogy a nemzetközi rend minősége sokkal szorosabban kapcsolódik, mint eddig gondoltuk volna „az államok minőségéhez, illetve azzal kapcsolatos képességéhez, hogy belső szuverenitásukat a liberális demokrácia elveivel kompatibilis módon megszervezzék”. A szerzők véleménye szerint az új államközi rend lehetővé teszi a „konstruktív beavatkozást”, aminek köszönhetően „az állam szuverenitása (most már a fogalom új értelmében) tovább bővíthet, ahelyett, hogy csorbulna általa”. A megváltozott kontextusban az önrendelkezés sem fogja veszélyeztetni a létező határokat, hanem „közvetlenül és kizárólag az etnikai és kulturális különbségek védelmét közös keretben szolgáló politikai intézmények létrehozását fogja elősegíteni, megakadályozva, hogy ezek a különbségek az elkülönülés kiindulópontjává váljanak”.³⁸

Ez lenne vajon a megoldás? Elegendő lenne mindössze ennyi?

Megítélésem szerint az etnopolitikai mobilizációt kiváltó okok mindaddig nem fognak megszűnni, amíg az etnokulturális igazságosság és méltányosság elvei, a kisebbségi jogok liberális elméletében megfogalmazottaknak megfelelően, vagy más, esetleg tökéletesített változatban, nem válnak elfogadottá, és nem kerülnek alkalmazásra egy ahhoz fogható nemzetközi konszenzus keretében, amely az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának az elfogadását tette lehetővé. Nem kell túlzottan pesszimistának lennünk ahhoz, hogy felmérjük, milyen esélyei lennének egy hasonló kezdeményezésnek a belátható közeljövőben. Személy szerint meg vagyok győződve azonban afelől, hogy mindaddig, amíg az etnokulturális közösségek közötti tényleges egyenlőséghez való jog – amely, mint láttuk, kiegészíti az egyetemes emberi jogokat és lehetővé teszi azok maradéktalan érvényesülését az etnokulturális megosz-

³⁷ *I. m.*, 32.

³⁸ G. Flynn – H. Farrell: *I. m.*, 527-528.

tottság körülményei között is – fenntartásokkal van kezelve, illetve egyes népcsoportok morális szempontból önkényesnek nyilvánítható körülmények között élveznek privilégiumokat másokhoz képest, addig a világ stabilitását annak az emberiség számára csöppet sem megtisztelő tényállásnak a tudatos föl vállalására lehet csak alapozni, hogy a liberális és demokratikus jogállam eszméje nemes fikció csupán, és hogy az emberiség nagyobbik részének a politikai, szellemi és kulturális értelemben vett jólétét csak annak árán lehet biztosítani, ha ugyanezeket a jogokat megtagadjuk a földkerekség népességének egy nem elhanyagolható kisebbségétől.

LEVENTE SALAT

Multicultural democracy?

The study which is part of a book tries to find the answer to the question whether there is democracy in the case of the ethno-cultural dividedness. The author taking into account the different versions of this question tries to give shape to his conclusions by reading Kymlicka's theories and with its help he also tries to find a solution for the dilemma raised by John Stuart Mill and to summarize the most important findings regarding the authentic minority being's normative basis.

The author thinks that the promise of the liberal theory of the minority rights will depend a lot in the coming years on how much they will succeed to handle the dialogue, which is very tensioned at the moment between the minorities and majorities living together, which refers to the institutional conditions of co-living. And something that is more important, which is how much they will be able to line up the influential political wish of the responsible for the regulating standards regarding the behavior of the states behind the recommendations and forecasts of the theory.